

PARTICIPAČNÝ PRÍSTUP V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH

ZUZANA KUSÁ, Sociologický ústav SAV, Bratislava

KUSÁ, Z.: Participatory Approach in Social Sciences
FILOZOFIA 62, 2007, No 9, p. 790

Participatory approach (PAR) is a social sciences methodology, a form of research praxis as well as the world view for many researchers. This paper describes the position of PAR in social research. The paper starts with an attempt to define PAR and to outline briefly its history as well as the ways of its legitimization as a research practice. Further it describes its organizational and methodological aspects and discusses the research ethics. It is shown that though PAR is sometimes presented as possible way of how to settle ethical problems, the promised equality in research relations might be delusive. In conclusion, the paper deals with the possibility of participatory research to produce valid knowledge. It suggests that participatory action research paradoxically seems to have a greater capacity to put social research closer to the ideal conditions of experimental laboratory praxis than the mainstream representative surveys do.

Keywords: Participatory approach – Action research – (PAR) democracy – Empowerment – Equality – Validity – Research ethics

Participačný prístup je metodológiou spoločenských vied, druhom praxe aj svetonázorom. Participačné výskumy sa uskutočňujú desiatky rokov, no až na výnimky¹ donedávna existovali na okraji akademického života. V súčasnosti ich však pri plánovaní a posudzovaní rozvojových programov vyžadujú také významné inštitúcie ako Svetová banka či Európska komisia. Aj v dôsledku tohto impulzu sa participačný prístup dostáva u nás do verejného povedomia skôr prostredníctvom nového jazyka verejnej správy než cez práce spoločenských vedcov.² To môže byť pre mnohých dôvodom uhasínania záujmu či prinajmenšom podnetom na podozrenie, že rozprava, ktorej je toto slovo súčasťou, bude účelovo narábať s poznáním.

V tejto štúdií približujem pozíciu participačného prístupu v spoločenskom bádani a len v obmedzenej miere sa venujem jeho využívaniu vo verejnej politike. Štúdia je rozdelená do piatich častí. Začína vymedzením participačného prístupu a jeho odlišením od ďalších druhov bádania založeného na kooperácii a praktickom konaní. Potom načrtne

¹ Sú nimi Cornell University v USA, University of Bath v Spojenom kráľovstve. Na Univerzite v Bathu pôsobí už štvrtstoročie výskumné spoločenstvo rozvíjajúce participačno-akčný výskum. Jeho významnou postavou je Peter Reason ([30]; [31], [32]).

² Participačný prístup v prognózovaní sa na Slovensku stal témou už koncom 80-tych rokov (pozri [14]), avšak odchodom jeho protagonistov Fedora Gála a Pavla Friča do Českej republiky sa stratil zo zorného poľa slovenskej sociológie.

históriu participatívneho prístupu a spôsoby jeho legitimizácie ako vedeckej praxe. Tretia časť priblíži jeho organizačnú a metodickú stránku a štvrtá časť sa venuje niektorým etickým otázkam a dilemám participatívneho prístupu. Piata časť sa zaoberá možnosťou participatívneho prístupu prinášať validné poznanie. Latourom nanovo premyslený príklad prírodovedného výskumu ako spravodlivého poznávacieho procesu [22] naznačuje, že ešte marginálny typ skúmania má predpoklady priblížiť sa ideálnym podmienkam experimentálnej laboratórnej praxe.

1. Vymedzenie participatívneho prístupu. V spoločenskovednej praxi sa čoraz častejšie objavujú modely skúmania, ktoré vyžadujú reciprocitu medzi výskumníkmi a skúmanými, väčšiu spoluprácu medzi výskumnými inštitúciami a spoločenstvami a spätosť s riešením praktických problémov sociálneho života. Možno ich stretnúť pod rôznymi nálepkami: participatívny výskum či participatívno-akčný výskum, spolupracujúci výskum [18], participatívne zisťovanie či výskum praktikov, intervenčná sociológia [37] a pod.³ Tieto prúdy skúmania sú označované za novú výskumnú paradigmu ([30], 1 – 37; [28]).

Vo väčšine definícií participatívno-akčného výskumu (ďalej aj PAR) sa viac ako konkrétne postupy skúmania zdôrazňujú jeho účel, poslanie, prípadne organizácia. Participatívno-akčný výskum niektorí považujú za aplikovanú výskumnú metódu, ktorá sa vytvorila ako protiklad „profesionálneho expertného modelu“ [40], iní za *metodológiu* produkcie alternatívneho systému poznania, ktorá stavia na úlohe miestnych ľudí pri určovaní výskumnej agendy a na ich účasti pri zbieraní a analýze údajov ([2]; [29], [36]).

Zhodnou črtou definícií je zdôrazňovanie *akčnej formy* výskumu a toho, že účastníci výskumu sú súčasne *predmetom výskumu aj partnermi výskumníkmi*. Kým v tradičnom modeli výskumu výskumník vstupuje do prostredia, zbiera údaje, interpretuje výsledky a neskôr odporúča určité konanie, v PAR sa členovia spoločensva aktívne zapájajú do hľadania informácií a ich myšlienky ovplyvňujú ďalší priebeh skúmania a konania. Akčný výskum vyberá tie témy, ktoré sa ako dôležité javia členom komunity či miestnym praktikom ([1]; [16]). Ďalšou zdôrazňovanou charakteristikou PAR je to, že *explicitne priznáva hodnotovú orientáciu*: rozširovanie demokratických postupov v spoločenských inštitúciách.

Tieto charakteristiky sa navzájom podmieňujú. Demokratická filozofia PAR vyžaduje považovať miestnych účastníkov výskumu za seberovných; a aby sa ich rovnocennosť prakticky vykonávala, musia mať možnosť zapájať sa do všetkých fáz výskumu [29]. Výskumné kroky musia zohľadňovať to, ako členovia skúmanej komunity definujú svoju situáciu a ako si predstavujú jej žiaduci stav.

³ Ansley a Gaventa uvádzajú, že na Svetovom kongrese participatívneho výskumu, ktorý sa konal v roku 1997 v Kolumbii, bolo identifikovaných viac ako 40 rôzne označovaných prístupov k participatívne skúmaniu [1].

Tabuľka č. 1: Druh výskumu podľa pozície výskumníka a výskumného cieľa

	Poznanie	Poznanie a zmena
Sociológ ako dominantný expert	Tradičné typy skúmania, kooperačné skúmanie	Sociotechnický (akčný) výskum Sociológ zodpovedá za výber cieľov poznávania a konania a postupov, ktorými sa tieto ciele majú dosiahnuť.
Sociológ ako výskumný partner	Participačný výskum Sociológ poznáva spoločne s členmi skúmanej komunity či organizácie; projekt má výhradne poznávacie ciele.	Participačno-akčný výskum Sociológ spolupracuje s členmi skúmanej komunity/organizácie vo všetkých štádiách výskumu od plánu cez zber údajov, ich analýzu až po generovanie nového konania.

(Podľa [32] a [40].)

Ansley a Gaventa považujú za spoločné pre rôzne podoby PAR tri charakteristiky. Po prvé, formovanie *novej roly výskumníka*, ktorý namiesto samostatného „dolovania“ „objektívnych“ faktov premyslene organizuje a podporuje spoločnú a recipročnú výskumnú prácu. Ďalej je to uznanie, že *pôvodné uvažovanie* a skúmanie „miestnych ľudí“ *pomáha rozvoju poznania*. Treťou charakteristikou je zásada, že výskum sa nemá spájať len s procesom rozširovania poznania, ale aj so vzdelávaním a konaním, najmä ak sa týka neprivilegovaných ľudí [1].

Posledná charakteristika sa považuje za kľúčovú. Simonson a Bushaw ([35], 27 – 37) opisujú PAR ako metodológiu určovania potrieb komunity, ktorá posilňuje jednotlivcov, pretože vďaka nej zisťujú, že dokážu identifikovať vlastné potreby a navrhovať praktické a trvácne riešenia svojich problémov. Ďalší autori tvrdia, že participatívny výskum má smerovať k premene sociálneho usporiadania, z ktorej budú mať prospech utláčaní ľudia.⁴

S explicitne tematizovanou otázkou moci vo výskume súvisia dva všeobecné ciele participatívneho výskumu. Jedným je vytváranie poznania a konanie, ktoré je užitočné pre určitú skupinu ľudí. Druhým cieľom je zvýšiť moc ľudí tým, že sa naučia vytvárať poznatky a používať ich. V radikálnej verzii PAR by mala výskumná účasť skupiny viesť k rozvoju spoločného uvedomenia (conscientisation). Tento termín spopularizoval juhoamerický bádateľ Paolo Freire [3] a zdôrazňoval ním emancipačnú výchovu utláčaných sociálnych skupín, ktorá prebieha prostredníctvom kolektívneho sebaskúmania a reflexie. Emancipačný efekt má aj výskum, v ktorom sa ľudia učia „rozoznávať“ spôsoby, akými

⁴ Takýto zámer je však exkluzívny. Väčšina kvalitatívneho výskumu musí brať do úvahy mienku väčšieho počtu referenčných skupín. V hre sú minimálne tri referenčné skupiny: členovia utláčaných skupín, kolegovia, tvorcovia politiky. Každá z týchto skupín môže skúmanú otázku chápať inak a ich chápania sa rôzne prelínajú; a keďže každý jav môže mať mnoho významov, uprednostnenie určitého zobrazenia a vysvetlenia je aj politickou záležitosťou [3].

vládnuci poriadok monopolizuje produkciu a využívanie poznania v prospech vládnucej elity“ [2].

Širokú definíciu participačno-akčného výskumu, ktorá pokrýva jeho viaceré dimenzie, navrhli Reason a Bradbury. Charakterizujú ho ako „participačný demokratický proces, ktorý sa zaoberá praktickým vedením pri dosahovaní užitočných ľudských cieľov, vychádza z participačného svetonázoru a snaží sa spojiť konanie a reflexiu, teóriu a prax v participácii s druhými pri hľadaní praktických riešení otázok, ktoré ľudia považujú za páľčivé, a všeobecnejšie, pri hľadaní možností rozvoja jednotlivých osôb a ich spoločstiev“ ([2], 6).

V kooperačnom výskume, ale aj v ďalších druhoch participačného skúmania sa spoločenskovedná teória využíva na iniciovanie určitého spoločného konania. Túto pôsobnosť však nezískava bez diskusie a vyjednávania s kauzálnymi vysvetleniami, ktoré na základe svojej praktickej skúsenosti sformulovali miestni aktéri.

2. História a legitimita PAR. Participačný výskum sa začal rozvíjať na aplikačnom pomedzí viacerých spoločenskovedných disciplín. Hlásia sa k humanistickej psychológii Kurta Lewina a k jeho teórii akčného výskumu, ktorá sa opiera o zistenie, že kauzálne úsudky o správaní ľudských bytostí sú hodnovernejšie, ak sa ľudia, o ktorých sa uvažuje, zúčastňujú na ich vytváraní a testovaní [23]. Jeho filozofické zázemie možno nájsť v americkom pragmatizme, osobitne v Deweyho kritike oddelenia poznania od konania [10]. PAR postupne získal legitimitu z ďalších zdrojov vrátane marxizmu. Participačno-akčný výskum stojaci na pozíciách teórie konfliktu považuje napätia medzi majetnými a nemajetnými skupinami za základ spoločenskej dynamiky a výrazne sa spája s oslobodzovacím hnutím v strednej a južnej Amerike. Práca Paolo Freire [13] sa považuje za kľúčovú pre jeho celosvetový rozvoj ([20]; [2]; [30]; [17]).

Podľa Gaventu [15] vývoj PAR ovplyvnili tri prúdy intelektuálneho rozvoja: vývoj metodológie spoločenských vied, participačné prístupy k tvorbe rozhodovania v komunite či organizácii a sociotechnické systémové myslenie o organizačnom správaní. Participačno-akčné výskumy boli široko využívané škandinávskymi výskumníkmi, ktorí skúmali priemyselné organizačné správanie [15]. V Škandinávii, ale aj v USA participačné výskumy čerпали podporu a zdôvodnenie z diela švédskeho sociológa a ekonóma Gunnara Myrdala (Nobelova cena za ekonómiu 1978), ktorý obhajoval hodnotovú orientáciu vo vede. Bol presvedčený, že „jediný spôsob, ako obhájiť výskumnú objektivitu, je práca s explicitnými, často alternatívnymi špecifickými hodnotovými premisami“ ([27], 165).

Participačno-akčný prístup sa nepredstavuje len ako praktické naplnenie myšlienok Deweyho [10], Rortyho [34] či Habermasa. Za jeho intelektuálnych predchodcov boli vyhlásení aj Aristoteles, Montesquieu, Bachtin či myšlienkové prúdy ako buddhizmus ([32], 324; [31]). Začleňovanie PAR do konfigurácie myšlienkového dedičstva je dôležitou legitimačnou prácou a spôsobom upevňovania jeho akademického postavenia.⁵ Intelektuálna kompatibilita je aj v tomto prípade významnejšia než to, či spríbušené intelektuálne zdroje hrali nejakú úlohu pri úvodných výskumných krokoch.

Na problém nevyhnutnej subjektivity a moci vo výskumnom procese upozorňovali od 60-tych rokov 20. storočia aj feministické bádatelky a výskumníci (farebných) menšín.

⁵ Je príznačné, že u nás sa objavil pohľad na participačný prístup ako renesanciu myšlienok Tomáša Akvinského [12].

Epistemologické argumenty v prospech multiplikácie hlasov „zdola“ podporovali skúsenosti obhajcov znevýhodnených skupín, environmentálneho výskumu, či bádateľov v oblasti územného plánovania [29]. Tí všetci uznávali výhody výskumu, ktorý stavia na znalostiach miestnych ľudí, na ich úsudkoch o kauzálnych spojeniach medzi prežívanými problémami a parametrami ich situácie.⁶

3. Organizačná a metodická stránka participačného výskumu. Prax participačno-akčného výskumu zásadným spôsobom ovplyvňuje jej cieľ, t. j. vykonávanie nesubordinovanej a vysoko reflexívnej činnosti s inými ľuďmi. *Nové rozdelenie úloh* vo výskumnom procese nie je jednorazový, vopred naplánovateľný krok. Reciprocita, rozvíjanie partnerského dialógu a zaistenie, že výskum bude prebiehať ako *reflektujúce a reflexívne konanie* osôb a spoločností [32], je zložitým organizačným výkonom a permanentnou prácou.⁷ Náročnou stránkou participačného výskumu je aj udržiavanie otvorených medziľudských vzťahov, systematické hodnotenie kolektívneho a individuálneho výkonu a čelenie rôznym paradoxom, ktoré by mohli skúmajúce spoločenstvo polarizovať [35].

Náročnosť organizačnej stránky procesu PAR spôsobuje, že opisy výskumov častejšie približujú sekvenčnú organizáciu procesu skúmania než jednotlivé techniky zberu a analýzy údajov. Sekvenčná organizácia výskumu by mala zohľadňovať predpoklad, že poznanie rôznych miestnych aktérov, ako aj miestnych aktérov a expertov si môžu proti-rečiť. Preto by metodológia mala stimulovať proces vytvárania podmienok dosiahnutia skupinového konsenzu, ktorý však nesmie potláčať, ale obnovovať „hodnotu poznania odvodeného zo skúsenosti, zdravého rozumu a občianstva“ ([16], 22).

Konkrétne čiastkové výskumné postupy PAR pozostávajú z obvyklých metód, ako sú fókusové skupiny, rozhovory, štúdium dokumentov či využívanie prieskumov verejnej mienky. K praktických povinnostiach výskumníka patrí editovanie záznamových hárkov a ďalších písomných materiálov, pričom editorská úloha sa definuje ako súčasť dialógu medzi výskumníkom a účastníkmi výskumu, a nie ako proces konania. V participačnom výskume sa využívajú aj ďalšie typy dát: od rozpočtov, zákonov, záznamov stretnutí po výskumné poznámky, novinové články a pod. Výskumník musí ovládať aj kvantitatívne techniky, keďže štatistické údaje (a ich interpretácia) sú často súčasťou situácie skupiny a nástrojom (alebo prekážkou) jej konania.

Väčšina PAR opakuje hlavné prvky tradičného výskumného projektu, no prispôbuje ich tak, aby obyčajní ľudia mohli systematicky skúmať svoje prostredie. Pri určovaní výskumnej témy sa vychádza z miestnych konceptov či objasňovaní problematickej situácie. Na ich základe účastníci koncipujú stratégie, ktoré by podľa ich predpokladov mohli vyvolať zmenu ich situácie. Tieto stratégie fungujú ako hypotézy a podobne ako v tradičnom výskume aj tu sa systematicky testujú. Testovanie prebieha prostredníctvom konania a prostredie spoločenstva sa využíva ako laboratórium. Ak konanie opakovane zlyháva, účastníci výskumu musia prehodnotiť svoje teórie [29].

⁶ Michel Callon opísal, ako skúmania vykonávané záujmovou skupinou rodičov detí postihnutých svalovou distrofiou, ktorá bola považovaná za neliečiteľnú, podnietili farmaceutický výskum a vývoj ([7]; [8]).

⁷ „Podstatnou potrebou je zdokonalenie metód a podmienok rozhovoru, diskusie a presvedčania. V tom spočíva problém verejnosti. Tvrdíme, že toto zdokonalenie závisí v podstate od oslobodenia a zdokonalenia procesov skúmania a šírenia jeho záverov ([10], 200).

Argyris a Schon razia pre tento výskumný postup označenie *intervenčné experimenty*. Intervenčné experimenty majú dve funkcie: testujú hypotézu a vyvolávajú určitú (predpokladá sa, že žiaducu) zmenu situácie [2].

Aktivovanie zväčša implicitných miestnych teórií a generovanie hypotéz prebieha v panelových diskusiách či vo fókusových skupinách ako tzv. kongeneratívny dialóg. Jeho cieľom je dospieť k spoločnému chápaniu problematických črt situácie a k zdieľaniu a harmonizovaniu „kognitívnych máp“. Bez tohto kroku členovia organizácie či komunity nemôžu efektívne riešiť organizačný problém ([18]; [20]; [29]).

Výskum má tak v PAR podobu skupinovej dynamiky⁸ a výskumník pôsobí aj ako facilitátor formulácie potrieb skupiny. Výskumník pomáha členom skupiny teoreticky uchopiť situáciu a potom ju skúmať prostredníctvom konania. Náhľad na to, či sa môže výskumník zapojiť aj do konania, sa v rôznych hnutiach PAR líši. Podľa umiernených autorov práve výskumníkovo zdržanie sa konania označuje hranicu medzi výskumníkom a účastníkmi výskumu a medzi akademickým výskumom a aktivizmom.

4. Etické dilemy. Problém mocenského nastoľovania a zaistovania prevahy určitého vysvetľovania reality je problémom poznávacím a zároveň problémom etickým. PAR s jeho dôrazom na rovnocenné postavenie výskumníka a skúmaného sa považuje za spôsob riešenia oboch týchto problémov.

Etické dilemy zasahujú takmer každý druh spoločenskovedného bádania, participatívny model nevynímajúc. M. Minkler a kol. [26] identifikovali štyri hlavné etické problémy, ktorým PAR musí čeliť. Je to predovšetkým dilema výberu výskumného problému v situácii, keď sa komunita rozchádza v náhľade na to, čo je spoločným problémom. Ďalej sú to dilemy začlenenia a vylúčenia pri vytváraní výskumného tímu a pri výbere vzorky a charakter vzťahu medzi hosťujúcimi výskumníkmi a domácimi. Zásadnou dilemou je aj otázka, ako najlepšie využiť zistenia tak, aby prispeli k zjednoteniu a posilneniu komunity.

Výskum, ktorý posilňuje demokraciu, zvyšuje riziko konfliktov. Len v demokracii totiž ľudia môžu diskutovať a sporiť sa o distribúciu moci a zdrojov. Participačno-akčné výskumy balansujú medzi konsenzom a konfliktom. Časť z nich je vedená zámerom stavať na spoločných *záujmoch* a zameriavať sa na rozvoj poznania, ktorý prospeje súdržnosti spoločenstva. Na druhej strane mnohé štúdie predpokladajú konfliktné záujmy a zacielfujú sa na posilnenie utláčaných skupín a na transformáciu sociálneho usporiadania na spravodlivejšiu spoločnosť. Reason a Bradbury upozorňujú na potrebu vopred si vyjasniť otázku, ktoré skupiny majú z riešenia problému profitovať. Ak výskum naznačuje výhody pre všetkých, no získané poznatky poslúžia len určitej skupine, ide o zásadné zlyhanie PAR ([32], 28). Tu môžeme pripomenúť participáciu a zapájanie všetkých zainteresovaných („stakeholderov“) a dôraz na konsenzuálne riešenia, ktoré sa presadzujú ako podmienka prípravy strategických rozvojových dokumentov a čerpania zdrojov zo štrukturálnych fondov Európskej únie.⁹ Zo zdôrazňovania participácie v politických dokumentoch nevyhnutne nevyplýva, že prax participácie sa riadi demokratickými princípmi.¹⁰ De

⁸ Je v tom nasledovníkom Lewinovej metódy analýzy síl pôsobiacich v poli konania, ktoré bránia skupinám uskutočňovať ich ciele [23].

⁹ Pozri Ansley – Gavetta [1], ako aj M. Fotta [13].

¹⁰ Nemusíme v tom vidieť zámer. Možno pripustiť, že je to dôsledok nedostatočnej pozornosti ve-

facto ide o rozloženie zodpovednosti za prijaté rozhodnutia a o záväzok „účastníkov“ ako „spoluvorcov“ tieto rozhodnutia akceptovať.

Aplikácia demokratických princípov vo výskume kladie na výskumníka nároky, na zvládanie ktorých ho univerzitné vzdelávanie zväčša nepripravuje. Výskumník PAR musí premyslieť a zabezpečiť mnohé stránky interakcie, s ktorými sa výskum hlavného prúdu vyrovnáva rutinným spôsobom. Musí sa zaoberať dohodami o spoluvlastnení údajov, formalizovať „protokoly o podieloch“ (equity protocols), ktoré zaisťujú spravodlivé rozdelenie zdrojov na výskumné projekty. Formy participácie ovplyvňujú aj procedúry ako ochrana akademickej slobody, intelektuálne vlastnícke práva, ochrana dôverných údajov a protokoly týkajúce sa ľudských účastníkov výskumu. Tieto napohľad stereotypné procedúry sa musia stať predmetom debaty na univerzitných katedrách a výskumných pracoviskách, ktoré sa chcú venovať PAR [1].

Hoci výskumníci PAR jasne identifikovali zaujatosti a chyby v tradičných výskumných metódach, sami nepodliehajú dôslednej kontrole [33]. Podľa Healy participatívni výskumníci síce zdôrazňujú „prácu pod vedením ľudí“, no neraz používajú moc skrytými formami. Projekty PAR často iniciujú členovia privilegovaných skupín, ktorí disponujú časom, zručnosťami a zdrojmi. Neschopnosť priznať pôsobenie vo výskumnom procese môže zvyšovať riziko jeho mocenského zneužívania, pretože nepriznaná moc sa nedá demokraticky kontrolovať ([17], 97). Ilúziou sa môže ukázať aj emancipačný zámer. Sama participácia nemusí nevyhnutne znamenať posilnenie znevýhodnenej skupiny. Chataway upozorňuje, že výskumná participácia môže zlikvidovať jeden z mála zdrojov, ktoré majú niektoré znevýhodnené skupiny, totiž, že o sebe a o svojich stratégiách vedia viac, než o nich vedia členovia dominantných skupín. Tým, že sa vzdávajú výlučného disponovania vlastným vedením, vzdávajú sa zdroja svojej ochrany ([19], 747 – 765).

5. Otázky validity. V ideálnom modeli vedeckého bádania si požiadavky relevancie a rigoróznosti neprotirečia. Vo výskumnej praxi však ich vzťah neraz prežívame ako dilemu. Argyris a Schon [2] dokonca tvrdia, že keď sa priblížime k jednej norme, hrozí, že porušíme druhú. Pre výskumníka je dôležité definovať a dodržať normu dostatočnej vedeckej prítomnosti bez obetovania relevancie.

Ak sa v PAR zdôrazňuje relevancia, znamená to, že trpí nedostatkom rigoróznosti? Odpoveď na túto otázku si vyžaduje vyjasniť kritériá rigorózneho skúmania. V rutinnom chápaní sa totiž zvyknú zúžiť na postup podľa vopred sformulovaných pravidiel. Klasik prípadových štúdií William F. Whyte vyzdvihuje ako významné priblíženie sa ideálu vedeckej presnosti to, že „v PAR výskumník pracuje s poznatkami z prvej ruky, môže preverovať a preformulovávať vysvetlenia a vďaka krížovej kontrole im zaisťiť vysoký stupeň faktickej presnosti“ ([38]; [40]).

Cyklický výskumný proces, ktorý je PAR ako kvalitatívnemu prípadovému skúmaniu vlastný, podľa mnohých autorov zlepšuje reflexiu a rekonštrukciu skúseností, chráni pred špekulatívnymi vysvetleniami a vedie k vyššej rigoróznosti ([20]; [21]; [32]). Cyklický priebeh skúmania v duchu podloženej teórie Glasera a Straussa (pozri [21]) zaisťuje, že testovanie, overovanie výskumných zistení je priamou súčasťou výskumného procesu.

novanej otázke hľadania primeraných organizačných riešení. Pragmatistické chápanie demokracie ako spoločného skúmania je, ako upozorňuje Bohman, skôr výzvou k hľadaniu vhodných foriem, než praktickým návodom na to, ako demokratické formy vytvoriť [3].

Akční výskumníci tvrdia, že ich zistenia sa dajú zovšeobecňovať a že prekračujú miestne kontexty. Tieto zovšeobecnenia sa nepodobajú na „všepokrývajúce zákony“; skôr opisujú tematické vzory, ktorých transfer do iného prostredia závisí od potvrdenia v ďalšom experimente ([2]), 613).

V PAR sa objavujú nové ťažkosti, ktorým mainstreamový výskum nemusí čeliť. Je tu napríklad problém, *ako merať zmenu* a sociálny pokrok, ku ktorému PAR prispieva. Bádania ako kritérium zmeny obvykle vo výskumných správach uvádzajú sociálne začlenenie, miestnu participáciu a zlepšenú participáciu užívateľov služby na navrhovaní a poskytovaní služby ([26]; [35]; [36]).

Quoss a ďalší tvrdia, že filozofia zapájania participantov do výskumu vnútorne odlišuje PAR od tradičného prírodovedného modelu skúmania, ktorý bol prenesený do spoločenských vied. Avšak, ako dôvodí Bruno Latour, táto odlišnosť môže byť len zdanlivá a môže sa opierať o zle pochopený model prírodovedného bádania.

Latour rozvinul argumentáciu v prospech opätovného učenia sa od prírodných vied v miléniovej štúdií pre BJS [22]. Tvrdí v nej, že objektivita v *prírodných vedách* sa dosahuje zaistením takých výskumných podmienok, v ktorých objekty, ktoré spoluvytvárajú výskumnú situáciu, „získavajú schopnosť *namietat'* (*to object*) proti tomu, čo sa o nich hovorí“. Laboratórny experiment je výnimočné, miestne, umelé usporiadanie, v ktorom sa objektom umožňuje, aby sa stali relevantnými pre tvrdenia, ktoré formulujú vedci. Objektivita sa v laboratóriu nedosahuje nejakým umelým oddelovaním subjektivity a objektivity, ale naopak, najväčším stupňom dôvery medzi slovami a vecami. Áno, veci sa tu stávajú relevantnými pre jazyk. Takéto priblíženie, „nájdenie postupu, vďaka ktorému objekty dokážu namietat'¹¹ proti výpovediam, ktoré o nich robíme“, je náročným vedeckým majstrovstvom ([22], 115).

Problém s objektivitou v spoločenských vedách spočíva aj v tom, že bádania nevytvárajú skúmaným ľuďom také podmienky pre ich namietanie proti tvrdeniam o nich, aké vytvárajú skúmaným entitám prírodní vedci. Podľa Latoura je ilúziou, že ľudia sú menej disciplinovaní než veci a že prírodovedci môžu svoje predmety ľahšie podrobovať skúmaniu. Naopak, prírodné objekty kladú prirodzený *odpor*, zatiaľ čo ľudia sú ľahko ovplyvniteľní a úslužne sa podrobujú témam a rámcom, ktoré im ponúknu výskumníci. Latour tvrdí, že objektivita v spoločenskovednom výskume vyžaduje podľa vzoru prírodných vied „spravodlivý proces“ skúmania, t. j. taký priebeh výskumu, ktorý neupiera výskumným objektom možnosť vyjadrovať sa či „hlasovať“. To vyžaduje, aby sa vedci pokúšali vytvoriť takú výskumnú situáciu, v ktorej „môžu udržať schopnosť svojho objektu bádania čo najviac namietat' proti tomu, čo sa o ňom hovorí, byť čo najneposlušnejší voči protokolu a byť čo najschopnejší klásť vlastné otázky vo svojich vlastných pojmoch, a *nie* v pojmoch výskumníkov, ktorých záujmy nezdieľa ([22], 116). Participačný výskum takéto situácie vytvára.

Záver. Začiatkom osemdesiatych rokov uverejnila poľská *Polityka* kreslený vtíp. Na kraji priepasti stál pastier otočený k stádu oviec. Pastier vyzeral láskavo a neautoritatívne: „Ďalej choďte už samé,“ stálo v bubline.

¹¹ Latour vo svojej argumentácii ťaží z významu slovesa *to object* – namietat'. Objektívne poznanie je poznanie, ktoré sa dokázalo ubrániť námietkam. Povedané obvyklým spôsobom, je to poznanie, ktoré sa nepodarilo falzifikovať.

Zobrazená situácia vhodne charakterizuje niektoré dôvody rozširovania participačného prístupu. V reflexívnych spoločnostiach neskorej moderny si vodcovia uvedomujú riziko koncentrovanej a ľahko identifikovateľnej moci. Preto podporujú rozloženie zodpovednosti a zavádzanie princípu participácie. Participácia je investíciou do legitímnosti rozhodovacích procesov a do spoločenskej súdržnosti, zviazania rôznych skupín aktérov a... do zahmlenia mocenských vzťahov. A to prispieva k stabilite existujúcich mocenských pomerov. Aj pozícia spoločenskovedného skúmania môže byť posilnená podobným trikom.

Aj participačný prístup možno zneužiť. No môže byť aj emancipačným nástrojom a cestou demokratizácie spoločení a organizácií. Jeho rozšírenie predpokladá zásadnú rekonštrukciu dnešnej podoby univerzít. Vyžaduje to napr. zmeniť spôsob hodnotenia a odmeňovania rôznych akademických aktivít vrátane publikovania. Nutná je zmena učebných programov a rozšírenie prípravy budúcich výskumníkov o nové zručnosti a výskumné „zvyky“. A tu môže rozširovanie PAR tvrdo naraziť na očakávania vysokoškolských študentov. Ich cieľom je totiž často získať exkluzívnu odbornosť a vyšší spoločenský status. Tento cieľ nie je v súlade s presvedčením, že rovnostársky typ bádania je vhodným výskumným modelom.

Napriek tejto pochybnosti sa však PAR javí ako najbližší nedávno oživeným snahám o obnovenie étosu sociologickej disciplíny vo vzťahu k verejnosti [5]. Calhoun a ďalší [6] chápu sociologický étos ako starosť o zvyšovanie schopnosti ľudí rozhodovať sa o svojom živote autonómne a informovane a ako upozorňovanie na prekážky, ktoré takejto schopnosti bránia. Medzi takéto prekážky patrí všetko, čo bráni vytvárať také organizačné podmienky, ktoré dávajú čo najväčšiemu počtu dotknutých subjektov „hlasovacie právo“, t. j. možnosť kvalifikovane namietat' proti tézam tých, čo ich reprezentujú, alebo proti hypotézam tých, čo ich skúmajú.

LITERATÚRA

- [1] ANSLEY, F. – GAVENTA, J.: Researching For Democracy & Democratizing Research. In: *Change* 29, 1997, No 1, pp. 41 – 48.
- [2] ARGYRIS, CH. – SCHON, D.: Participatory Action Research and Action Science Compared. In: *American Behavioral Scientist*, 32, 1989, No 5, pp. 612 – 623.
- [3] BOHMAN, J.: Democracy as Inquiry, Inquiry as Democratic: Pragmatism, Social science and the cognitive division of labour. In: *AJPS*, 43, 1999, No 2, pp. 590 – 607.
- [4] BOUDON, R.: European Sociology: The Identity Lost? In: Birgitta Nedelmann – Piotr Sztomka (Eds): *Sociology in Europe in Search of Identity*. Special edition for the XIII ISA Congress in Bielefeld. Berlin – New York: Walter der Gruyter 1993, pp. 27 – 44.
- [5] BURAWOY, M.: Presidential Address: For Public Sociology. In: *American Sociological Review*, 70, 2005, č. 1, s. 4 – 28.
- [6] CALHOUN, C.: The promise of public sociology. In: *The British Journal of Sociology*, 56, 2005, No 3, pp. 355 – 363.
- [7] CALLON, M. – RABEHARISOA, V.: Research „in the wild“ and shaping of new social identities. In: *Technology and society*, 25, 2003, pp. 193 – 204.
- [8] CALLON, M.: Economy of Qualities: Researchers in the Wild and the Rise of Technical Democracy, 2000. Prístupné na adrese: <http://www.cts.cuni.cz/seminar/callon.htm>
- [9] DAVID, M.: Problems of participation: the limits of action research. In: *Int. Journal of Social Research Methodology*, 5, 2002, No 1, pp. 11 – 17.
- [10] DEWEY, J.: *Rekonštrukcia liberalizmu*. Bratislava: Kalligram 2001.

- [11] FOTTA, M.: Participačné metódy a rómske komunitné centrá. Príspevok na Konferencii časopisu Biograf, máj 2004 Borek u Suchomast, ČR.
- [12] FOTTA, P.: Teória participácie v kontexte metafyziky sv. Tomáša Akvinského. In: *Filozofia*, 61, 2006, č. 2, s. 107 – 118.
- [13] FREIRE, P.: *Pedagogy of the oppressed*. New York: Herder and Herder. 1978: internetová verzia 2. a 3. kapitoly prístupná na <http://www.marxists.org/subject/education/freire/pedagogy/ch03.htm>
- [14] GÁL, F. – FRIČ, P.: Problem-Oriented Participative Forecasting: Theory and Practice. In: *Futures*, 21, 1987, No 2, pp. 678 – 685.
- [15] GAVENTA, J.: Toward a knowledge democracy: Viewpoints on participatory research in North information age. In: P. Park, M. Brydon-Miller, B. Hall, & T. Jackson (Eds.): *Voices of change: Participatory research in the United States and Canada*. Westport, CT: Bergin and Garvey 1991, pp. 21 – 40.
- [16] GAVENTA, J.: The powerful, the Powerless, and the Experts: Knowledge Struggles in an Information Age. In: P. Park (ed.): *Voices of Change: Participatory Research in the United States and Canada*. Westport, CT: Bergin & Garvey 1993, pp. 21 – 40.
- [17] HEALY, K.: Participatory action research and social work. In: *International Social Work* 44, 2000, No 1, pp. 93 – 105 .
- [18] HERON, J.: *Co-operative Inquiry: Research into the human condition*. London 1996.
- [19] CHATAWAY, C.: An Examination of the Constraints on Mutual Inquiry in a Participatory Action Research Project. In: *Journal of Social Issues* 53, 1997, No 4, pp. 747 – 765.
- [20] KEMMIS, S. – McTAGGART, R. (Eds.): *The action research reader*. Deakin University: Deakin University Press 1988.
- [21] KUSÁ, Z.: Kvantitatívne a kvalitatívne stratégie v spoločenskovednom výskume. In: Vicieník J. (Ed.): *Zákon, explanácia a interpretácia v spoločenských vedách*. Bratislava: IRIS s. 225 – 237.
- [22] LATOUR, B.: When things strike back: A possible contribution of 'science studies' to the social sciences. In: *British Journal of Sociology*, 51, 2000, No 1, pp. 107 – 123.
- [23] LEWIN, K.: *Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics*. New York: Harper Brothers Publishers 1948.
- [24] McTAGGART, R.: 1991: Principles for participatory action research. In: *Adult Education Quarterly*, 41, 1991 pp. 68 – 187.
- [25] McTAGGART, R.: Is Validity Really an Issue for Participatory Action Research? In: *Studies in Cultures, Organisations and Societies*, 4, 1998, pp. 211 – 236.
- [26] MINKLER, M. – FADEM, P. – PERRY, M. – BLUM, K. – MOORE, L. – AND ROGERS, J.: Ethical Dilemmas in Participatory Action Research: A Case Study from the Disability Community. In: *Health Education and Behavior*, 29, 2002, No 1, pp. 13 – 28.
- [27] MYRDAL, G.: How Scientific Are the Social Sciences? In: *Journal of Social Issues*, 28, 1972, pp. 151 – 170.
- [28] PASHA, K. M. – BLANEY, F. L.: Elusive Paradise: The Promise and Peril of Global Civil Society. In: *Alternatives: Social Transformation et Human Governance*, 23, 1998, No 4, pp. 417 – 451.
- [29] QUOSS, B. – COONEY, M. – LONGHURST, T.: Academics and Advocates: Using Participatory Action Research to Influence Welfare Policy. In: *Journal of Consumer Affairs* 34, 2000, No 1, pp. 47 – 62.
- [30] REASON, P. – TORBERT, W. R.: The Action Turn: Toward a Transformational Social Science. In: *Concepts and Transformations*, 6, 2001, No 1, pp. 1 – 37.
- [31] REASON, P.: Three Approaches to Participative Inquiry. In: Denzin, N. K. – Lincoln, Y. S. (Eds): *Handbook of Qualitative Research*. Sage publications, Inc. 1994, pp. 324 – 339.
- [32] REASON, P. – BRADBURY, P. (Eds.): *Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice*. London: Sage Publications 2001.
- [33] REGEHR, C.: Action research: Underlining or undermining the cause? In: *Social Work & Social Sciences Review*, 8, 2000, No 3, pp. 194 – 206.
- [34] RORTY, R.: *Contingency, Irony, and Solidarity*. New York, NY: Cambridge University Press 1989.

- [35] SIMONSON, L. – BUSHAW, V.: Participatory Action research: Easier Said Than Done. In: *The American Sociologist*, Spring, 1993, pp. 27 –37.
- [36] TORBERT, W. R.: *The power of balance: Transforming self, society, and scientific inquiry*. Newbury Park, CA: Sage 1991.
- [37] TOURAINE, A.: *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*, trans. Charles Duff. Cambridge: Cambridge University Press 1981.
- [38] WHYTE, W. F.: Encounters with participatory action research. In: *Qualitative Sociology*, 18, 1995, pp. 289 – 299.
- [39] WHYTE, W. F.: Reason and responsibility in research. The „Springdale“ case. In: *Human Organization*, 17, 1958, No. 2, pp. 1 – 2.
- [40] WHYTE, W. F.: Rethinking Sociology: Applied and Basic Research. In: *American Sociologist*, 29, 1998, No 1, pp. 16 – 19.

Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/7038/27 *Spoločenské nerovnosti a otázka spoločenskej súdržnosti: rozšírenie perspektív*, ktorého je autorka hlavnou riešiteľkou.

PhDr. Zuzana Kusá, CSc.
Sociologický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR